

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

RUSLAN ŞAHBAZ oğlu İSMAYILOV

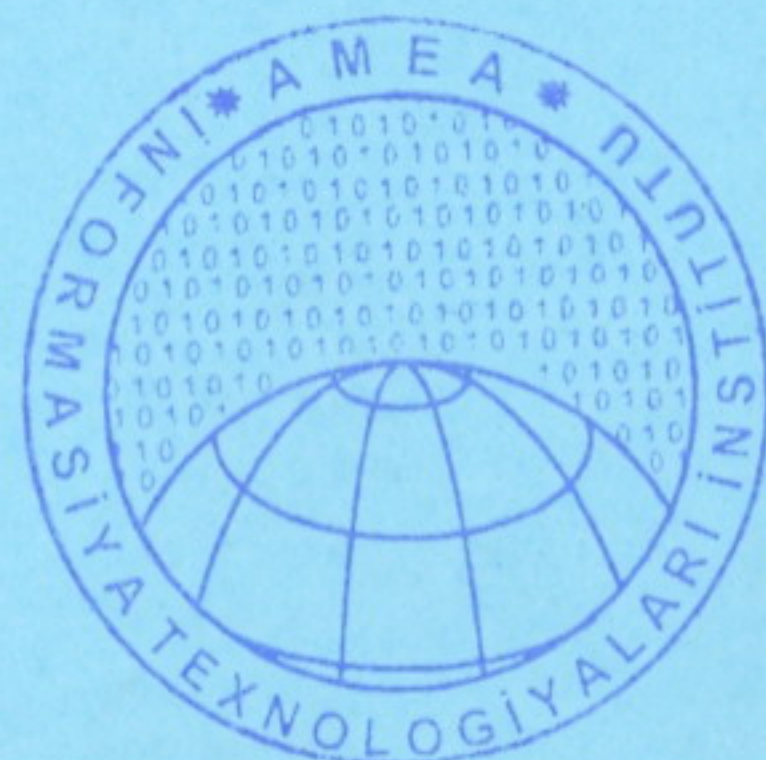
**BƏDİİ MƏTNİN STRUKTURUNDA SUBYEKTİV-
QİYMƏTLƏNDİRİCİ MODALLIQ
(ingilisdilli nəsr nümunələri əsasında)**

10.02.04 – German dilləri

**Filologiya elmləri namizədi alimlik
dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKI - 2007

R. Şahbaz oğlu İsmayılov

İş Azərbaycan Dillər Universiteti İngilis dilinin
üslubiyatı və leksikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **M.T. Qayıbova,**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **A.Y. Məmmədov,**
filologiya elmləri doktoru
M.M. Öməröva,
filologiya elmləri namizədi, dosent

Aparıcı müəssisə: **Bakı Slavyan Universiteti**

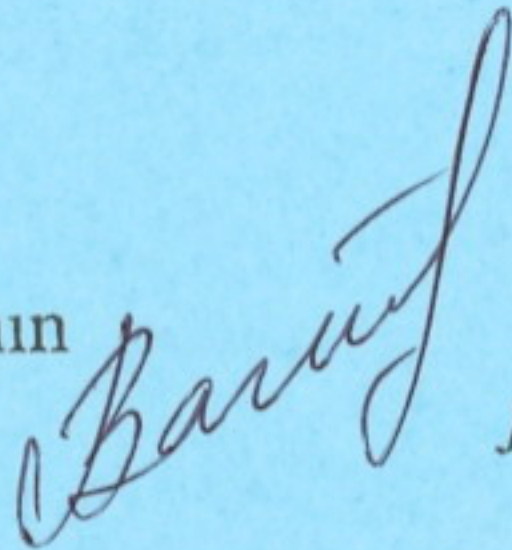
Dissertasiyanın müdafiəsi «27» oktyabr 2007-ci il
tarixdə saat 11⁰⁰ da Azərbaycan Dillər Universitetində fəaliyyət
göstərən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında
taniş olmaq mümkündür.

Avtoreferat «26» sentyabr 2007-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi

S.D. VAHABOVA,
filologiya elmləri namizədi, dosent

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Subyektiv-qiymətləndirici modallığın linqvistik kateqoriya kimi öyrənilməsi mətn sintaksisinin struktur-semantik və kommunikativ təşkili kimi bir sıra aktual problemlərin həlli ilə bağlıdır.

Mövzunun aktuallığı. Subyektiv-qiymətləndirici modallığın dil kateqoriyası kimi öyrənilməsi problemi sintaksisdə mübahisəli məsələlərdən biridir və müxtəlif aspektlərdə maraq doğurur. Lakin bu linqvistik anlayışın hərtərəfli araşdırılması ilə bağlı və müasir tələblərə cavab verə biləcək tədqiqat əsərləri yoxdur. Mövzunun aktuallığı həmçinin subyektiv-qiymətləndirici modallıq ilə verilən müxtəlif sintaktik konstruksiyaların geniş istifadəsi, müasir dilçilikdə problemin kifayət qədər öyrənilməməsi, qoyulan məsələ ilə bağlı çox sayda ziddiyətli fikirlərin olması, subyektiv-qiymətləndirici modal konstruksiyaların birmənalı anlaşılma-ması, həmçinin konstruksiyaların dəqiq kriteriyalarının olmaması ilə şərtlənir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı modal mənaların tədqiqi müasir dilçiliyin, eləcə də mətn dilçiliyinin aktual problemlərindən biridir. Belə ki, dilçiliyin əsas kateqoriyalarından biri olan, şəxs və zaman kateqoriyaları ilə yanaşı cümlənin məzmun və formal tərəflərini müəyyən edən və öz ziddiyətli təbiəti ilə dilçilər arasında hələ də mübahisə doğuran linqvistik hadisə olan modallığın hərtərəfli öyrənilməsinə gətirib çıxarır. Bundan başqa, linqvistik tədqiqatların dilin kommunikativ (pragmatik) aspektinə, nitq prosesinin növlərinə yönəlməsi baxımından, danışanın söylənilən fikrin məzmununa olan münasibətinin ifadəsi ilə bağlı olan dil mənalarının təhlili böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki həmin mənalar bu və ya digər konkret fikirdə gerçəkləşməklə onun kommunikativ məqsəd və məramını müəyyən etmək imkanına malikdir. Kommunikativ baxımdan eyni məzmunun müxtəlif ifadə vasitələri onların müxtəlif funksional yüklənməsi ilə izah olunduqda dildə semantik variantlıq problemi yeni məzmununda ortaya çıxır.

Tədqiqatın obyektı bədii mətndə subyektiv-qiymətləndirici modallığı ifadə edən dil vasitələri sistemidir.

Tədqiqatın predmeti – bədii mətnin struktur-semantik və kommunikativ təşkilidir.

Tədqiqatın məqsədi – bədii mətnin strukturunda subyektiv-qiymətləndirici modallıq ifadə edən dil vasitələrinin xüsusiyyətlərinin qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmaqdır.

Tədqiqatın vəzifələri. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı əsas vəzifələr yerinə yetirmək nəzərdə tutulmuşdur:

a) bədii mətn strukturunda subyektiv-qiymətləndirici modallığın öyrənilməsi səviyyəsinin tədqiqi;

b) subyektiv-qiymətləndirici modallığın ümumi modal mənalar sistemində rolu və yerinin müəyyən olunması;

c) mətnə subyektiv-qiymətləndirici modallığın reallaşmasının araşdırılması;

d) semantik və formal xüsusiyyətlər baxımından subyektiv-qiymətləndirici modallığın ifadə vasitələrinin öyrənilməsi;

e) söylənilən fikirdə subyektiv-qiymətləndirici modallığın realizə olunmasının kommunikativ kontekstinin müəyyən edilməsi;

f) söylənilən fikirdə subyektiv-qiymətləndirici modallığın ifadə vasitələrində ümumi və spesifik əlamətlərin təyin edilməsi.

Tədqiqat metodları. Əsərdə dil materialının müşahidə və kompleks araşdırma, funksional-kontekstual və məntiqi-semantik təhlili metodlarından istifadə olunur. Bəzi hallarda linqvistik eksperiment və transformasiya metodları tətbiq olunur.

Tədqiqatın metodologiyası. Tədqiqatın metodoloji əsasını dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi, forma və məzmunun vəhdəti, obyektiv gerçəkliyin təşkili və uyğunluğu sisteminin mahiyyəti və digər dialektik müddəalar təşkil edir.

Tədqiqat mənbələri. Tədqiqatın bazasını ingilis və Amerika müəlliflərinin əsərlərindən, tədqiqatda öyrənilən söylənilən fikrin subyektiv-qiymətləndirici modallığına yaxın kontekstual əhatə olunan mətn fraqmentlərindən ibarət 3000 misal təşkil edir.

Dissertasiyanın yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

a) tədqiqatda ilk dəfə olaraq mətnə subyektiv-qiymətləndirici modallığın kompleks şəkildə öyrənilməsinə cəhd göstərilmişdir;

b) mətnə subyektiv-qiymətləndirici modallığın müxtəlif dil vasitələri ilə ifadə olunması sistemli şəkildə verilmişdir;

c) mətnə subyektiv-qiymətləndirici modallığın ifadə olunmasında müxtəlif dil vasitələrinin rolu və uyğunluğu tədqiq edilmişdir;

d) subyektiv-qiymətləndirici modallığı ifadə edən dil vasitələrinin formal və semantik variantlarının hərtərəfli təhlili aparılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti ilk öncə onun linqvistik yönümlü olması ilə müəyyən edilir. Əsərin nəzəri müddəaları və

təcrübi nəticələri dil materialının kompleks araşdırılması zərurətinin effektivliyini ortaya çıxarır və müasir ingilis dilinin nəzəri kursu, sintaksisi üçün faydalı və gərəkli ola bilər.

Tədqiqatın nəticələri gələcəkdə ümumi dilçilik problemləri və mətnin struktur-semantik və kommunikativ təşkilinin tədqiqatında istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin materialları ali məktəb təcrübəsində istifadə olunma, mətn nəzəriyyəsi üzrə xüsusi kursların və seminarların təşkilində tətbiq edilə bilər.

Müdafiyə çıxarılan müddəalar aşağıdakılardır:

1. Mətnin təşkili mexanizmi, qurulma texnikası ardıcıl gələn cümlələrdə semantik proqresiya ilə bağlıdır. Mətnin özü mütləq məna bitkinliyini nümayiş etdirir. Mətnin öyrənilməsi zamanı ilk növbədə onun strukturunu təşkil edən maddi elementlər, onlar arasında münasibət və obyektin bütövlüyü nəzərə alınır.

2. Mətnin bütün kateqoriyaları bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəlidir və bu ayrılıqda semantik və struktur kateqoriyalar səviyyəsində deyil, həm də kompozisiya və məzmun-kateqorial əlamətləri arasındadır. Mətnin üzvlənməsi mətnin məlumatlılıq və modallıq kateqoriyası ilə bağlıdır. (modallıq kateqoriyası həmişə implikasiya (mətnaltı məna) ilə əlaqəlidir.)

3. Subyektiv modallıq danışanın verdiyi məlumata münasibətidir. Subyektiv modallıq kateqoriyası eksplisit və implisit vasitələrlə ifadə olunur.

Məlumatın bu və ya digər elementlərini aktuallaşdırmaq məqsədi ilə işlədilən paralel konstruksiyalar, epitet, müqayisə, leksik təkrar, modal sözlər və s. mətndə subyektiv-qiymətləndirici modallığı ifadə edən qrammatik və üslubi dil vasitələridir.

Bədii mətndə subyektiv-qiymətləndirici modallığın implisit reallaşmasında mətnin müxtəlif səviyyəli məlumatın hissələrə bölünməsi, xətt ardıcılığı, mətnin müxtəlif yerlərində predikativ və relyativ funksiyaların dəyişdirilməsi, həmçinin onların bir-birinə qarışması və s. mühüm rol oynayır.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dilinin üslubiyyatı kafedrasının iclaslarında məruzə edilmiş, mövzuya dair məqalələrdə (2003, 2005, 2007) şərh olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Elmi işin həcmi 141 səhifədən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsədi, əsas vəzifələri, metodları və metodologiyası, eləcə də elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar göstərilir.

«**Bədii mətnin kommunikativ tədqiqat prinsipləri**» adlanan birinci fəsil iki yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəsildə mətn dili və kommunikativ dilçiliyin əsas prinsipləri, bədii mətnin kommunikativ aspekti və subyektiv-qiymətləndirici modallığın müəyyənləşdirilməsi məsələləri tədqiq olunur.

Birinci yarımfəsil «Mətn dili və kommunikativ dilçiliyin əsas prinsipləri» adlanır.

Dilin yazılı variantının mövcudluq forması kimi mətnin təşkili qanunauyğunluqlarına və xüsusiyyətlərinə göstərilən diqqət idrak prosesinin nəticəsidir.

XX əsrin 40-cı illərinin sonundan başlayaraq, mətn tədrisən spesifik struktur-semantik birlik kimi tədqiq obyektinə çevrilir. Belə bir tədqiqatı rus dilçilərindən N. S. Pospelov, İ. R. Qalperin, D. V. Molyavik, R. V. Sklyarenko, Q. Y. Solqanik, T. M. Nikolayeva, xarici ölkə dilçilərindən B. Foks, N. E. Enkvist, M. Blox, M. Halidey, R. Hasan, T. Svan, R. Yakoff, M. Perkins, F. R. Palmer və başqaları aparır. Azərbaycan dilçiliyində Ə.M.Cavadov, Ə.Ə.Abdullayev, K. M. Abdullayev, A. M. Qurbanov, Q. Ş. Kazımov, Q. M. Bəyzadə, Z. A. Əlizadə, M. T. Qayıbova, A. Y. Məmmədov və başqaları mətni müstəqil dil aktı kimi tədqiq etmişlər.

Son illər mətn dilçiliyinə dair tədqiqatlar genişləndikcə, mətn kateqoriyaları dəqiqləşdirilmiş və onların qarışılıqlı təsiri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Mətnin kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi ilə ilk dəfə rus dilçisi İ. R. Qalperin məşğul olmuşdur. O, mətnin kateqoriyaları sırasına informativlik, qapanma, kontinuum, inteqrasiya, birləşdiricilik, retrospeksiya, prospeksiya, praqmatika, dərinlik (подтекст), aktual üzvlənmə və sair anlayışları daxil etmişdir¹.

İ.R.Qalperin yazır: «Mətn – leksik-qrammatik və məntiqi əlaqələrin müxtəlif növləri ilə birləşən, müəyyən modal xarakterə, praqmatik qurmaya malik və buna uyğun qurulmuş bir sıra sözləmlərdən ibarət yazılı sənəd şəklində ifadə olunmuş məlumatdır»².

¹ Гальперин И.Р. Лингвистика текста. М.: Просвещение, 1986, с.41.

² Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, с.18.

Ə.Ə. Abdullayevin fikrincə, mətn dedikdə , adətən «müəyyən yolla nizama salınmış, kommunikativ vəzifənin vahidliyi ilə birləşmiş cümlələr çoxluğu başa düşülür»¹.

Ünsiyyətin əsas vahidi olan cümlə bitmiş fikri ifadə etsə də, onun ifadə etdiyi fikir bitkinliyi nisbi xarakter daşıyır. Cümlə onu əhatə edən cümlələr birliyində, mətn mühitində struktur- semantik xüsusiyyətlərini tam şəkildə üzə çıxara bilir. Cümlələrin müəyyən fikir ətrafında əlaqəli birliyi mətnin yaranmasına səbəb olur.

İkinci yarım fəsildə mətnin kommunikativ aspekti araşdırılır.

Mətnin təşkili mexanizmi, qurulma texnikası ardıcıl gələn cümlələrdə semantik progressiya ilə bağlıdır.

Mətn dilçiliyi sahəsinin ilk tədqiqatçılarından biri olan N.S.Pospelovun qeyd etdiyi kimi, «əlaqəli nitqin həqiqi sintaktik vahidi sadə və mürəkkəb cümlə deyil, məhz əlaqəli nitq kontekstindən çıxarılanda öz sintaktik bitkinliyini və müstəqilliyini saxlayan mürəkkəb sintaktik bütövdür»². Bu ideya qırmızı bir xətt kimi mətn təhlilinə həsr olunmuş bütün tədqiqatlardan keçir.

K. M. Abdullayev yazır: "Mətn elə bir sintaktik kompleksdir ki, başqa sintaktik kompleksin, yəni cümlənin onun mənə nöqtəyi-nəzərindən nisbi qeyri-bitkinliyini, müəyyən semantik naqisliyini nümayiş etdirir. Mətnin özü, beləliklə, mütləq mənə bitkinliyini nümayiş etdirir. Bundan çıxış edərək, belə deyə bilərik ki, mətn resipiyent tərəfindən semantik informasiyanı alma prosesində əsas faktor kimi çıxış edir"³.

Mətni bütün problemləri əhatə edən global struktur kimi tədqiq edərkən, biz onun ən dərin və ən səthi strukturların vəhdətindən ibarət olduğunu nəzərdə tuturuq.

Hazırda struktur anlayışı dilçilikdə ən mərkəzi yerlərdən birini tutur. Bu anlayışın təşəkkül prosesi dilin müxtəlif səviyyələri baxımından hələ başa çatmayıb. Bu, tam mənada həmin anlayışın tərifinin əlavə çətinliklərlə rastlaşdığı yüksək rəqəmin vəhdəti olan mətnə aiddir.

Fikrimizcə, strukturun əsas əlamətləri bütövlük və rabitəlilikdir. Rabitəlilik – strukturun ayrılmaz əlamətidir, lakin strukturun yalnız bu əlamətlə izah olunması yetərincə məlumat əldə etməyə imkan vermir. Ey-

---

¹ Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Bakı: Xəzər Universitetinin nəşri, 1998, s.18.

² Пospelов Н.С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры // Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР, вып.2, М.-Л., 1948, с.217

³ Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, s.191.

ni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, strukturun məhz bu cür dərk edilməsi geniş yayılmışdır. Struktur anlayışı rabitəliliklə yanaşı, digər kateqoriyanı – obyektin bütövlüyünü nəzərdə tutur. Bütöv obyektin xüsusiyyəti yalnız ayrı-ayrı elementlərin xüsusiyyətlərindən, onların arasındakı əlaqədən ibarət deyil və bu xüsusiyyətlərin cəminə bərabər deyil.

Birinci fəslin üçüncü yarım fəslə «Subyektiv-qiymətləndirici modallığın müəyyən edilməsi» adlanır.

Modallıq (latınca **modus** – ölçü, üsul) danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır. Deməli, deyilən fikrə münasibət obyektiv və subyektiv olur. Odur ki, dilçilikdə modallığın iki növü: obyektiv və subyektiv növləri fərqləndirilir.

S.İ.İbrahimovanın fikrincə, «modallıq universal məntiqi-semantik kateqoriya kimi bütün dillərdə qlobal xarakter daşıyır» və odur ki, o, modallığı ifadə edən vasitələri morfoloji, leksik, frazeoloji və sintaktik səviyyələrdə araşdırmağı vacib sayır¹. Digər tədqiqatçı S.T.Ələkbərzadə həmin fikri sanki daha da konkretləşdirərək, əsas fikri «modallığın ifadə vasitələri içərisində «bilmək/ şübhə etmək müxalifli felin müxtəlif forma və şəkillərinin öyrənilməsinə yönəlməyi lazım hesab edir².

Subyektiv modallıq müxtəlif sistemli dillərdə ifadə vasitələrində zəngindir. Belə ki, subyektiv modallıq intonasiya, söz sırası, sintaktik təkrarlar, intensivlik və sürəklilik bildirən xüsusi konstruksiyalar, ədat, modal sözlər və ara cümlələrlə ifadə oluna bilər.

Mətnə modallıq kateqoriyasının olması müəllifin verdiyi məlumata münasibəti və qiymətinin ifadəsi olan dilin ekspressiv funksiyalarından biridir. Lakin modallıq hər bir mətnə eksplisit şəkildə gerçəkləşmir. Əksinə, hərdən hətta mətnlə səthi tanışlıq oxucuda onun neytrallığı, obyektivliyi haqqında təsəvvür yaradır.

İngilis-Amerika nəsrinin nümunələri əsasında aparılan bədii mətnin təhlili subyektiv modallıq kateqoriyasının reallaşmasının bir sıra eksplisit və implisit vasitələrini üzə çıxarmağa imkan verir. Müəllifin subyektiv-qiymətləndirici münasibətin eksplisit vasitələrinə mətn səviyyəsində emosional qiyməti ifadə etmək üçün istifadə etdiyi bəzi durğu işarələri, müx-

---

¹ Ибрагимова С. И. Модальность как лингвистическая категория (на материале французского и азербайджанского языков). Баку: Элм, 2006, с.117.

² Алекберзаде С. Т. Модальность как семантико-грамматическая категория в разносистемных языках (на материале английского, русского и азербайджанского языков): Автореф. дисс... канд. филол. наук, Баку, 2007, с.11.

təlif şrifflərin, məzmun-faktual və məzmun-konseptual məlumatın bu və ya digər elementlərini aktuallaşdırmaq məqsədi ilə parallel konstruksiyaların işlənməsi kimi qrammatik və üslubi dil vahidlərini aid etmək olar. Subyektiv modallıq, istifadəsi sözün məntiqi və emotiv mənasının qarşılıqlı əlaqəsi ilə əsaslandırılmış epitet və müqayisə, həmçinin leksik təkrar və metafora kimi leksik üslubi vasitələr eksplisit ifadə olunurlar.

Cümlədə modallığı gerçəkləşdirən vasitələrdən ən önəmlisi epitetdir. Lakin mətndə o, o qədər də əhəmiyyətli rol oynamır, çünki o, sintaktik əsaslandırılmış atribut funksiyasına görə yalnız aid olduğu obyektə xarakterizə edir. Eyni zamanda epitet də tez-tez təkrarlanan üslubi üsul kimi mətn modallığını daha qabarıq göstərməyə başlayır. Bu, əsasən ədəbi portretlərdə öz əksini tapır.

Mətn modallığının fraqmentar tədqiqi göstərir ki, bu kateqoriya cümlədən kənarında olan vahidlərə aid olduqda, hətta subyektiv-qiymətləndirici xarakterdə öz vəzifəsini əsaslı surətdə dəyişir. Modallığın iki (obyektiv və subyektiv) növündən birincisi, ümumiyyətlə, bədii mətnə xas deyil. Bundan başqa, obyektiv-modal mənə daha çox cümlə ilə kifayətlənir. Çünki bədii mətnlərdə real/qeyri-real münasibət aradan qaldırılır: bədii əsərlər yalnız təsvir edilmiş reallığı göstərir. Bu əsərlər yazıçının, şairin, dramaturqun fantaziyasının məhsuludur.

Tədqiqatın ikinci fəslə **“Bədii mətndə modallığı gerçəkləşdirən bəzi dil vasitələri”** adlanır. Üç yarım fəsildən ibarət olan bu fəsildə bədii mətndə epitet, müqayisə və nida subyektiv-qiymətləndirici modallığın ifadə vasitələri kimi problemlər araşdırılır.

Bu fəslin bitinci yarım fəsli «Bədii mətndə epitet və subyektiv-qiymətləndirici modallıq» adlanır. Epitetdə (yunanca **epitheton** – əlavə edilmiş, qoşulmuş) emosional mənə əşyayi-məntiqi mənanı müşayiət edə və ya sözdə yeganə mənə kimi çıxış edə bilər. Bir çox tədqiqatçılar epiteti təsvir edilən hadisəyə fərdi, subyektiv-qiymətləndirici münasibəti təsdiqləyən əsas vasitə kimi araşdırırlar.

İngilis dilində sifət ilə ifadə olunmuş epitetlər daha geniş yayılmışdır. Reallığın xüsusi sahəsini – xüsusiyyətlər, əlamətlər, obyektin mücərrəd mənada nəzərdə tutulan keyfiyyətləri, onlarla xarakterizə olunan əşyalar, hadisələrin əlamətini bildirən sifətlər leksikanın ayrı təbəqəsini formalaşdırır və digər söz vahidlərində ilk növbədə öz məzmunlu əsası ilə fərqlənir. Spesifik hadisələri olsa belə, müəyyən, obyektiv mövcud olanları ifadə edən sifətlər digər söz vahidləri ilə, xüsusən də predmet leksikası ilə mənə növlərinə, xaraktercə denotativ-siqnifikativ olmasına görə deyil,

funksional planın məlum sərbəstliyinə, təyin edilənə və ya isimə bağlılığı və onlardan asılı olması ilə qarşı-qarşıya qoyulur. Əşyaların, əlamətlərin keyfiyyət və xüsusiyyətlərinin sifətlə ifadə olunmasında təkcə məzmun deyil, həm də funksional xüsusiyyətlər üstünlük təşkil edir.

Dilçilər epitetin aşağıdakı növlərini xüsusi qeyd edirlər: daimi (tavtoloji, yəni təkrarlanan), aydınlaşdırıcı, metaforik, qarışıq, həmçinin sintaktik (İ.V. Arnold, A. N. Moroxovski, Q.V. Stepanov, M.Y. Bloch, A.L. Walton).

Epitet dilşilikdə məntiqi təyin ilə müqayisə olunur. Məntiqi təyinlər əşya və hadisələrin hamı tərəfindən qəbul edilmiş obyektiv əlamətlərini və keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Belə ki, round table, green leaf, large hand, little girl, blue eyes, solid matter və s. kimi söz birləşmələrində round, green, little, blue, solid sözləri məntiqi təyindir. Lakin bu təyinlərdən istəniləni təkcə əşyayi-məntiqi deyil, həm də emosional mənada işləndikdə epitetə çevrilə bilər. Məsələn, green sifəti green young birləşməsində epitetdir, çünki bu birləşmədə sonradan əmələ gələn əşyayi-məntiqi mənə «green» cavan və onunla bağlı olan emosional mənə realizə olunur.

Epitetlər prepozisiya və ya postpozisiyada daha çox sifətin atributiv funksiyası ilə ifadə olunur. Postpozisiyalı epitetlər prepozitiv epitelərə nisbətən predikativliyə və bununla da üslubi ekspressiyaya daha çox malikdirlər. Məsələn: with fingers weary and worn. Epitetlər həmçinin təyinin formalaşmasında həmçinin isimlə, daha çox isə of-phrases ilə ifadə oluna bilər. Məsələn: shower of golden rain; blossoms of fire; muscles of iron və s. (O. Wilde)

İngilis dilində təyin və təyin olunanın alogik (qeyri-məntiqi) uyğunluğu üzərində qurulmuş epitetin digər struktur növü geniş yayılmışdır. Təyində öz əksini tapan təyin edilənin özüdür; sintaktik təyin edilən isə məzmunca epitetdir. Məsələn:

the drag of desire (T. Dreiser. Sister Carrie, p.44)

the roll of greenbacks (T. Dreiser. Sister Carrie, p.65)

birds of fine feather (T. Dreiser. Sister Carrie, p.123)

his brother of the blue (T. Dreiser. Sister Carrie, p.463)

Misallardan da görünür ki, epitetlər təyinlərdə deyil, təyin edilmiş sintaktik kateqoriyalarda öz əksini tapır. Təyin və təyin edilən rollarını sanki dəyişmişlər.

Epitetlər əlavənin sintaktik formalaşmasında isimlər və bir sıra söz birləşmələri ilə ifadə oluna bilər. Məsələn:

a figure of a man (T. Dreiser. Sister Carrie, p.84)

the watches of the night (Ch. Dickens. Dombey and his son, p.199)

a ghost of a chance (T. Dreiser. Sister Carrie, p.125)

Epitetlər çox vaxt bir sözlə deyil, atributiv funksiyasına və prepozitiv yerinə görə mürəkkəb söz xarakterli söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn, well– watched, fairly-balanced, full-substantiated.

Bir sıra hallarda isə epitetlər keyfiyyət bildirən zərflərlə ifadə olunur, çünki onlar hərəkətlərin (və əşyaların) əlamətlərini xarakterizə edir. Məsələn: He laughed heartily cümləsində «heartily» sözü epitet qismində çıxır edir.

İkinci yarımfəsildə müqayisə subyektiv-qiymətləndirici modallığın geniş yayılmış ifadə vasitələrindən biri kimi araşdırılır.

Məlumdur ki, bu üslubi üsulun mahiyyətini iki müxtəlif, bəzən birbirindən mənaca çox uzaq olan sözlərin hər hansı bir əlamətinə görə müqayisə olunması təşkil edir.

Müqayisə edilən anlayışların təsir dərəcəsi və bədii obrazı bir sıra amillərdən asılıdır. Bura aşağıdakıları aid etmək olar: 1) müqayisənin gözlənilməzliyi, 2) müqayisənin mənaca əsaslandırılması, 3) müqayisənin emosionallığı və ekspressivliyi, 4) müqayisə edilən anlayışların oxucunun şəxsi təcrübəsinə yaxınlığı, 5) müqayisənin quruluş xüsusiyyətləri.

Müqayisələr arasında obrazlı ifadələrin seçilməsi kontekstual-semantik təhlil əsasında aparılır.

Obrazlı ifadələr bədii mətnə işlənərkən tamamilə başqa rol oynayırlar. Onlar gücləndirici və emfaza vasitələridirlər. «Burada müqayisənin gücü azalır və onlar yüksək keyfiyyəti göstərmək üçün nəzərdə tutulublar»¹. Keyfiyyətin belə emfatik mahiyyəti sual və inkar konstruksiyalarına xas deyil. Obrazlı ifadələrdə analogiyanı ədatlarla qeyd etməyə ehtiyac yoxdur, çünki ifadələrin əsas vəzifəsi – oxşarlığın ifadəsi deyil, onun obrazlı səciyyələndirilməsi və gücləndirilməsidir.

Bu mənada bədii mətnlərdə xüsusi adın ümumiyyə keçməsi okkasiona da ola bilər:

“Irene came out at once and stepped in as light as Taglioni” (J. Galswohrthy. The Forsyte Saga, p. 138)

... perhaps George Washington might gain almost as great a name in history as George the Third. (Ch. Dickens. A Tale of two Cities, p. 90)

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, mətnlərin təhlilində rast gəlinən obrazlı ifadələrin bir çoxu baş söz qismində sifət və ya zərflə birlikdə ümumişlək dil ştampları yaradırlar:

---

¹ Агаева Ф. А. Модальность как лингвистическая категория (на материале английского и туркменского языков): Автореф. дисс... д-ра филол. наук. Баку, 1990, с.36.

How do you feel tonight, Bill?

As weak as water. Help me to get into the chair”, replied Sikes. (Ch. Dickens. Oliver Twist, p. 71)

Üçüncü yarım fəslin məzmununu bədii mətndə subyektiv modallığın gerçəkləşməsində nidaların rolu məsələsi təşkil edir.

Ünsiyyət prosesində işlədilən nidalar formal olaraq qeyri-cümlə strukturlarının realizə olunmasına aiddir. Lakin nidalar semantik və pragmatik baxımdan tam hüquqlu ifadələrdir. Çünki nidalar müəyyən qeyri-dil vəziyyətinin olması ilə və müəyyən interaktiv vəziyyətə daxil edilməklə xarakterizə oluna bilərlər. Belə qeyri-dil situasiyası bilavasitə nidalı ifadələrin propozisiyalı sahəsini yaradan psixoloji hadisələrin, hisslərin və qeyri-ixtiyari impulsların daxili aləmidir. Nidalı ifadələrin propozisional mənasını müəyyən etmək çətinidir. Belə ki, «emosional, qeyri-ixtiyari hadisələrin daxili aləmi subyektin bütün nitq aktivliyini «yarıb keçir» və işlənmə situasiyalarının əksəriyyətini əhatə edir»¹. Bir çox hallarda söylənilən fikrin kontekstual və ya intonasiyalı tərtibatını nəzərə almaq lazım gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox nidalı ifadələr böyük situativ vələntliyə malikdir, yəni müxtəlif situasiyalarda işlənilə bilər və buna görə də kifayət qədər çoxmənalı olurlar, məsələn: «Oh!», «Ah!», «Wow!». Məhz belə nidalar çox vaxt mücərrəd deyil, oxşar ifadələrin bir hissəsi kimi çıxış edirlər və bu zaman mürəkkəb ifadənin ikinci hissəsində fikir obyektinin məzmununun eksplikasiyasını ifadə edir. Məsələn:

“Oh”, she was about to exclaim, but checked herself and allowed her thoughts to die without expression. (T. Dreiser. Sister Carrie, p. 47)

Oho! Said Drouet, incredulously. (T. Dreiser. Sister Carrie, p. 52)

Dissertasiyanın üçüncü fəslə “Bədii mətndə modallığın sintaktik ifadə vasitələri” adlanır. Yeddi yarım fəsildən ibarət olan bu fəsildə sual, nida, adlıq və birləşdirici cümlələr və subyektiv qiymətləndirici modallıq, sintaktik paralelizm, assosiativ koheziya, leksik təkrarlar, eləcə də modal sözlərin bədii mətndə subyektiv-qiymətləndirici modallığın ifadəsində rolu problemləri araşdırılır.

Məlumdur ki, sual cümlələrində sualın funksional dominant statusunun, sual doğuran fonun azaldılması əlavə mənəkəsbedici komponentlərin artırılması vasitəsi ilə baş verir. Bu məqsədlə ünsiyyətə leksika, frazeologiya, prosodiya vasitəsi ilə ifadə edilən və emosiyalarla (sevinc, fərəh,

---

¹ Кожевникова К. Формирование содержания и синтаксис художественного текста // Синтаксис и стилистика. М.: Наука, 1976, с.308.

qıcıqlanma, kədər, heyrət, qəzəb, kinayə və s.) müşayiət edilən məlumat sorğusu daxil edilir. Aşağıdakı misallarda bu məsələni gözdən keçirək:

“What the devil are you up to, Mac?” (W. S. Maugham. Stories, p. 112)

“Why, how does it happen that this woman is on board ship on such a wild-goose venture?” cried Martin. (Ch. Dickens. Martin Ghuzzlewit, p. 7)

What in God’s name should I want that for? (W. S. Maugham. Stories, p. 115)

“What the devil do you do in that galley there?” said Monsieur Defarge to himself. (Ch. Dickens. A Tale of two cities, p. 54)

How did you happen to find yourself in Singapore?” (W.S. Maugham. Stories, p. 18)

Məlumdur ki, müasir bədii ədəbiyyatda təkcə ayrı-ayrı cümlələr deyil, hətta bütöv abzaslar məlumatı obrazlı, aydın və canlı çatdıran və kommunikativ məqsədlərə qulluq edən adlıq cümlələrdən ibarətdir.

Aparılan təhlil göstərir ki, adlıq cümlələr bədii ədəbiyyatda geniş yayılmışdır və tərkibinə görə çox müxtəlifdir. Onlar istənilən məlumatı yığcam, eyni zamanda obrazlı şəkildə çatdırmağa imkan verir. Ən çox rast gəlinən adlıq cümlələr obyektin vəziyyətini, əlamətini və ona qiymət vermə üçün əsas verən cümlələrdir və bu zaman qiymət obyektinə əvvəlki mətnə göstərilir. Adlıq cümlələr çox vaxt aydınlaşdırıcı xarakter daşıyır. Onlar əvvəlki mətnin məzmununu açıqlayaraq daxili monoloq, mülahizələr, şübhələr, xatirələrdən ibarət ola bilərlər.

Mürəkkəb cümlə çərçivəsində birləşmə dedikdə, tabeli və tabe cümlələrdən fərqlənən əlaqə nəzərdə tutulur.

Elmi ədəbiyyatda birləşmə ondan əvvəl gələn cümləyə aid olan əlavə məlumat kimi səciyələndirilir. S.Y. Kryuçkov qeyd edir ki, «birləşmə zamanı ikinci element şüurda sanki söylənilən fikir zamanı bir əlavə kimi yaranır və beləliklə birləşdirilən element sanki əlavə mülahizə kimi çıxış edir»¹. Məsələn:

However, far worse damage lies within the soft tissue of his brain, within the centers of his humanity: memory, thought, love, hate, fear, all tainted, all turned against him. But mostly memory, a humbling tumor of iron against the tip of his spine. (D. Baldacci. The Simple Truth, p. 57)

There’s a lot about my world I don’t know – surely you both have realized that. And there are things I used to know which have changed. (Stephen King. The waste lands, the dark tower, p. 73)

---

¹ Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970, с 256.

What happiness for a woman to be chosen by a man of your character. But there is Nino's age. (Kurban Said. Ali and Nino, p. 98)

I have some work to finish. If you'll excuse us. (D. Baldacci. The Simple Truth, p. 183)

Mətn yaratmanın ən mühüm vasitələrindən biri də sintaktik paralelizmdir. Sintaktik paralelizm mətnin ayrı-ayrı müstəqil cümlələrini, onun cümlədən böyük vahidlərini bir-biri ilə bağlayır, onlar arasında kohezianı gerçəkləşdirir. Tədqiqatçıların bir qismi paralelizmin əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən başlıca diqqəti paralel konstruksiyaların formal, yəni struktur əlamətlərinə yönəldirlər. Bu mənada paralelizm bir-birinə bilavasitə yaxınlaşan nitq parçalarının sintaktik simmetriyası kimi xarakterizə olunur.

A.Y.Məmmədova görə, «mətn boyu əvvəlki komponentlərin məzmununu ötürən vasitə kimi sintaktik paralelizm, yəni komponentlərin sintaktik strukturunun eyniliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adətən bu cür struktur eyniliklə, hətta məzmun baxımından eyniliklə müşayiət olunur»¹.

K.M.Abdullayev yazır: «Sintaktik paralelizm mətnin tərkib komponentlərindən yer almış sintaktik elementlərin eyni cür yerləşməsi və bir-birini təqib etməsidir»². Dissertasiyada sintaktik paralelizmin komponentləri semantik, sintaktik, üslubi və ritmik əlaqələrə malik olan bütöv bir törəmə kimi təyin edilir. Bu bütöv törəmələrin biz iki növünü fərqləndiririk: sintaktik mikroparalelizmin struktur-semantik vəhdəti və sintaktik mikroparalelizmin struktur-semantik vəhdətləri.

Mikroparalelizmi təşkil edən paralel yaranmış cümlə üzvlərinin və makroparalelizmi əmələ gətirən cümlələrin birləşməsi «inteqrasiya olmuş vəhdətlərin» yaranmasına gətirib çıxarır.

Sintaktik paralelizm vəhdətində simmetriya yalnız eyniyyətin mövcudluğu yox, həm də onu təşkil edən tərkib hissələrinin arasındakı fərqlərin mövcudluğudur. Deməli, simmetriyanın özündə asimmetriya da var. Asimmetriya özünü daha çox natamam paralelizmin reallaşdığı zaman büruzə verir. Əgər tam paralelizm paralel semantik-struktur vəhdətlərin komponentlərinin mütləq struktur oxşarlığı ilə xarakterizə olunursa, natamam paralelizm tam struktur oxşarlıqdan fərqlənən paralel komponentin

¹ Məmmədov A. Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi Bakı: Elm, 2001, s.67.

² Абдуллаев К.М. Синтаксический параллелизм (на материале огузского памятника «Книга моего Деде Коркута»): Автореф. дисс... канд. филол. наук М., 1976, с 8.

konstruksiyadır. Tam paralelizm paralelliyn aşağıdakı əsas şərtlərinə cavab verir: hər bir komponentə daxil olan leksik vahidlərin sayının eyni olması; paralel təşkil olunmuş komponentlər daxilində üzvlərin eyni sintaktik münasibətlərə malik olması; eyni cür söz sıralanması. Sadalanan şərtlərdən birinə əməl olunmaması natamam paralelizmi doğurur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, natamam sintaktik paralelizm onu yaradan komponentlərin tərkibindəki elementlərin sayına əsasən fərqləndirilən paralelizm növüdür. Tam sintaktik paralelizmdə paralel komponentlərdəki ünsürlərin sayı eyni olmaqla, söz sırası da eyni olur. Məsələn:

What I want is information: not useful information, of course; useless information. (O. Wilde. The picture of Dorian Gray, p. 36)

Natamam paralelizmdə komponentlərin birində bu elementlərin sayı çox, digərində isə az olur.

He would have been as helpless as Carrie – as helpless, as non-understanding, as pitiable as she. (T. Dreiser. Sister Carrie, p. 89)

Sintaktik paralelizmin hələ antik dövrdə istifadə olunan növlərindən biri xiazm adlanır. Elmi ədəbiyyatda xiazm anlayışı indi də geniş tətbiq olunur. Üslubiyyatda xiazm çarpaz fiqur kimi də qiymətləndirilir. Terminoloji bazada müxtəlifliyin əmələ gəlməsinin səbəbi xiazmın forması və onun yaranmasında həm inversiyanın, həm də paralelizmin yer tutmasıdır.

Xiazmı fərqləndirən ən vacib cəhət - ümumi strukturda ikinci komponentin birincisinə nisbətən inversiya ilə bağlı olmasıdır. Məsələn:

Nothing can cure the soul but the sense, just as nothing can cure the senses but the soul. (O. Wilde. The picture of Dorian Gray, p. 25)

Nümunədən görüldüyü kimi, ikinci hissədə təkrar olunan komponentlər yerlərini dəyişmiş, inversiya baş vermişdir.

Xiazm mətndəki cümlələrin birləşməsini təmin edən sintaktik üslubi vasitədir.

Bədii mətndə xiazmlardan istifadə yalnız onun sintaktik kəsiklərini birləşdirmək məqsədi güdmür. Paralelizmin bir növü olan, bəzən əksinə paralelizm də adlandırılan xiazmlar məna yükünə görə də əhəmiyyətli fiqurlardandır. Məsələn:

He had known good and bad, but purity, as an attribute of existence, had never entered his mind. (J. London. Martin Eden, p. 31)

Everyone knows and acknowledges that I have an exquisite sense of humour and there is nobody who can extract so much good wholesome fun from a semi-coon as I can. (W. S. Maugham. Red, p. 180)

«Mətn» anlayışının genişliyi tədqiqatçılar üçün elə böyük bir sahədir

ki, bu vaxta kimi onun bir çox aspektləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Bu mənada elmi ədəbiyyatda mətnyaradıcı kateqoriyalardan ən əsası hesab olunan koheziya (latınca **cohesion** - əlaqə rəbitə) haqqında fraqmentar fikirlər mövcudur.

Bir çox alimlər koheziyanın müxtəlif növlərini fərqləndirirlər, lakin İ. B. Xlebnikova məhz M. A. K. Halidey və R. Hasan tərəfindən verilmiş təsnifatı dəstəkləyir. İ. B. Xlebnikovanın fikrincə, onların təklif etdikləri kateqoriyalar ayrı-ayrılıqda və müxtəlif birləşmələrdə, demək olar ki, mətn dilçiliyinə aidiyyəti olan bütün kitab və məqalələrdə öz əksini tapır. Onların verdiyi təsnifatın dəyəri məhz bundadır, lakin birləşdirici element rolunun oynayan bütün mümkün semantik və leksik-qrammatik anlayışlar bununla kifayətlənmir.

M.A.K.Halidey və R.Hasan koheziyanın beş vasitəsinə ayırırlar: referensiya, substitusiya, ellipsis, konyuksiya (birləşmə) və leksik koheziya. Lakin müəlliflər verilən kateqoriyalar arasında möhkəm səddin olmadığını qeyd edirlər. Koheziyanın bütün kateqoriyaları struktur-qrammatik və leksik əlaqədən yaranır. Koheziyanın yuxarıda adları çəkilən beş vasitəsi iki növ münasibətlərə əsaslanır – qeyd olunan əşya və anlayışların eyniləşdirilməsi və ya onların birləşməsi¹.

Leksik təkrar mətnin sonrakı hissəsində hər hansı istənilən və ixtiyari olaraq seçilmiş söz deyil, yalnız mənaca fərqləndirilən, üzərinə məntiqi vurğu düşən bir elementdir.

Eyni bir leksemlərin təkrarı parçalayıcı (üzvləndirici) və eyni zamanda birləşdirici mənaya malikdir, yəni təkrar tematik hərəkətdə iştirak edir. Sintaktik pozisiyanın leksemə bağlılığı, onun mövcudluğunda sintaktik mövqelərin mütənasibliyini təmin edirlər. Mətnin müxtəlif hissələrində bu mövqeləri leksemlər tutmaqla öz qrammatik xüsusiyyətlərini ifadə edirlər. Odur ki, təkrar sintaktik srukturdan ayrı sırf leksik hadisə kimi şərh olunmalıdır. Leksika və sintaksisin qarşılıqlı təsiri burada özünün təcəssümünü onda tapır ki, leksemin daha yüksək dərəcədə təkrarı mətnin müxtəlif hissələrinin bağlanmasına kömək edir.

Leksik təkrarlar – leksik vahid səviyyəsində olan təkrarlardır. Bu təkrarlar cümlə və ondan böyük vahidlər çərçivəsində qeydə alınır. Bundan başqa, təkrarın hansı mətn vahidinin tərkibində işlənməsinə görə qruplaşdırılır. Ən kiçik mətn cümlədir.

---

¹ Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. London, Longman, 1976, 271 p.

Söz və söz birləşmələrinin təkrarı tez-tez ritorik fiqurlar şəklində formalaşır. Təkrarlara əsaslanan fiqurlar arasında repriza, anafora, anadiploza, ətraf («окружение») və simploka kimi növləri fərqləndirirlər.

Repriza – sözün yaxud söz birləşməsinin fraza daxilində fikri gücləndirmək məqsədi ilə təkrar olunmasıdır. Məsələn:

A long time after he had opened his eyes he realized he was seeing something – something, something but the effort to recall what was too great. No, no; no recall! (D. H. Lawrence. England, my England, p. 182)

For that is the truth of it – that we all know, God, that we know, that we know, we know, we know. (S. Bellow. Mr. Sammlers Planet, p. 313)

Anafora bir yaxud bir neçə sözün dalbadal işlənən frazaların əvvəlində təkrarlanmasıdır. Bu fiqur mətnin əminliyini qüvvətləndirir.

K.M.Abdullayev anaforik təkrarı əvvəldə gələn təkrar kimi müəyyənləşdirir və onun mətnin ardıcıl vahidlərinin əvvəlində işlənməsi, belə təkrarda birincinin şərh olunması, antesedentin funksiyasını yerinə yetirməsi, ikinci elementin birinciyə istinad etməsi haqqında məlumat verir¹.

Epifora – bir və ya bir neçə sözün qonşu frazaların sonunda nitqi daha da yaxşı, asan yadda saxlamaq üçün təkrar olunmasıdır.

Epifora ardıcıl mətn vahidlərində son mövqedə eyni sözün və ya sintaktik tamın təkrarıdır. Epiforik münasibət yalnız mövqeyə nəzərən təyin olunur. Burada təkrarın eyniliyi və vahidin sonu əsasdır. Məsələn:

For there lay The Combs – the set of combs, side and back., that Della had worshipped for long in a Broadway window. Beautiful combs, poor tortoise shell with jewelled rims – just the shade to wear in the beautiful vanished hair. They were expensive combs, she knew....(O. Henry, Selected stories, p. 36)

The change, if it may be called one, had stolen on her like the change from childhood to womanhood, and had come with it. (Ch. Dickens. Dombey and his son, p. 251)

Anadiploza – əvvəlki frazanın axırncı sözünün yaxud söz birləşməsinin sonrakı frazasının əvvəlində təkrar olunmasıdır. Məsələn :

I looked round with a growing feeling of disgust, disgust turning to despair. (D. Maurier. Rebecca, p. 27)

Anadiploza frazalar arasında məntiqi ələqənin olduğunu göstərir. Məsələn :

---

¹ Abdullayev K. M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, s..225.

The only indication of his thoughts came in the form of a little clicking sound made by his tongue; the sound some people make when they wish to urge on a horse. (T. Dreiser. Sister Carrie, p. 101)

Ətraf - frazanın başladığı sözlərlə qurtarmasıdır. Ətraf təkrar olunan sözü ayrıca fərqləndirir, fikrə sanki yekun vurur. Məsələn:

The magi, as you know, were wise men – wonderfully wise men – who brought gifts to the Babe in manger. They invented the art of giving Christmas presents. Being wise there gifts were no doubt wise ones, possibly bearing the privilege of exchange in case of duplication. And here I have lamely related to you the uneventful chronically of two foolish children in a flat who most unwisely sacrificed for each other the greatest treasure of their house. But in a last word to the wise of these days let it be said that of all who give gifts these to were the wisest. Of all who give and receive gifts, such as they are wisest. Everywhere they are wisest. They are the magi. (O. Henry. Selected stories, p. 36)

Hazırda sintaktik məhdudiyyətin (ifadənin sintaktik yolla məhdudlaşdırılması) tam və ya yarımçıq olmasını göstərmək üçün dilçilik ədəbiyyatında bir neçə termindən istifadə olunur: modal söz, ara söz, ara cümlə, paranteza, əlavə. Dilçilik terminləri lüğətində paranteza «cümləyə onunla bağlı olmayan qrammatik sözün və ya digər cümlənin əlavəsi» kimi verilir. Elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, parateza mətnə əhəmiyyətli qrammatik rol oynayan və adətən vergül, defis, mötərizə ilə ayrılaraq mətnə daxil edilən (ingered) söz və ya söz - cümlədir. Fikrimizcə, cümlənin qalan hissəsinə aidiyyəti baxımından paranteza zərfliyə çox yaxındır: paranteza zərflik kimi cümlənin bir üzvüdür.

Bədii mətnə modal sözlərin işlənməsinin təhlili bu vahidlərlə ifadə olunan modal mənaların aşağıdakı kateqoriyalarını müəyyənləşdirməyə imkan verir: 1) təsdiqlik/güman kateqoriyası; 2) qətilik/qeyri-qətilik kateqoriyası; 3) nəql olunan hadisəyə yad /yaxın münasibət kateqoriyası; 4) ekspressiv-emosional qiymətin olub/olmaması kateqoriyası.

Məsələn, təsdiq/güman kateqoriyası bir tərəfdən danışanın (yazanın) söylənilən fikri fakt kimi təqdim etməsinə, digər tərəfdən isə cümlənin müqayisəsinə əsaslanır.

Müasir ingilis dilində modal sözlər bu oppozisiyanı aşağıdakı kimi ifadə edir: perhaps, possibly, probably, I think, I suppose, I hope, it seems, I expect və s.

I suppose it comes from the fact that none of us can stand other people having the same faults as ourselves. (O. Wilde. The Picture of Dorian Gray, p. 14)

I hope you didn't come here just to tell me that. (D. Baldacci. The Simple Truth, p. 418)

Perhaps the most dangerous specimen of the Radical Snob to be found in the three kingdoms is that branch of Snobs called Young Ireland, who have been making a huge pother within the last fortnight, and who have found a good deal of favour in this country of late years. (W. M. Thackeray. The Book of Snobs, p.106)

It seemed doubtful whether the stranger hated boys more than they hated him, but there was certainly hatred enough on either side. (H. G. Wells. The Invisible Man, p. 3)

Bu ifadələrdə modal sözlər perhaps, I suppose söylənilən fikrin aid olduqları hissəsinə güman (hipotetik) modal mənasını verirlər. Əlavələrin olmaması güman modallığının təsdiq modallığına dəyişilməsinə gətirib çıxarır və bunun da nəticəsində söylənilən fikrin ümumi məzmun-məqsədini dəyişir.

Nəticədə müəllifin tədqiqata dair ümumiləşdirmələri və bəzi mülahizələri verilir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Bədii mətnin kommunikativ xüsusiyyətlərinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. III buraxılış. Bakı: Mütərcim, 2005, s. 19-22.

2. Номинативные предложения со значением субъективной модальности в английском языке // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей. III выпуск. Баку: Мутарджим, 2005, с. 61-64.

3. Bədii mətnin kommunikativ aspekti // Azərbaycan Dillər Universitetinin elmi xəbərləri. V buraxılış. Bakı, 2005, s.63- 67.

4. Subyektiv-qiyətləndirici modallığın müəyyən olunması // Azərbaycan Dillər Universitetinin elmi xəbərləri. Bakı, 2003, s. 131- 135.

5. Sintaktik konvergensiyalarda təkrarın işlənməsi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. I buraxılış. Bakı: Mütərcim, 2005, s. 39-42.

6. Модальные слова как важное средство выражения субъективной модальности в английском языке // Вопросы гуманитарных наук. М.: ООО «Компания Спутник», 2007, №2 (29), с. 196-198.

SUBJECTIVE-EVALUATIVE MODALITY IN THE STRUCTURE OF LITERARY TEXT (ON THE BASIS OF ENGLISH PROSE)

SUMMARY

Issues related to the structural-semantic and communicative streamline of the literary text are studied on the basis of English prose in the present dissertation stemming out from subjective–evaluative modality which is expressed by linguistic (epithet, comparison, interjection) and syntax means (such as interrogative, exclamatory, nominative sentences, syntax parallelism, associative cohesion, lexical repeating, modal words and word-combinations).

The dissertation is consisted of introduction, three chapters, conclusion and the list of used literature.

The introduction of the dissertation substantiates the necessity of the theme, its scientific innovation, practical and theoretical importance of the research work. Data about the subject, its aim, objectives, tasks and the research methods are also explored in the dissertation.

The first chapter entitled as **“Principles of communicative research of the language of the literary text”** deals with the communicative principles of studying the literary text. Furthermore, the linguistic status of the subjective-evaluative modality is defined within the text.

The second chapter named **“Theoretical principles of studying the means realizing modality in the literary text”** is devoted to the role of some linguistic means (such as epithet, comparison etc.) used for the expression of subjective modality of the text.

The third chapter called **“The syntax means of expressing the modality in the literary text”** describes the issues of expressing the subjective-estimative modality by syntax means (nominative sentence, syntax parallelism, associative cohesion etc.).

The conclusion gives the summary of facts and points of the present research.

СУБЪЕКТИВНО-ОЦЕНОЧНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

(на материале англоязычной прозы)

РЕЗЮМЕ

В диссертации на основе материалов англоязычной прозы исследуются вопросы структурно-семантической и коммуникативной организации художественного текста за счет субъективно-оценочной модальности, которая выражается собственно языковыми (эпитет, сравнение, междометие и др.) и синтаксическими средствами (вопросительные, восклицательные, номинативные предложения, синтаксический параллелизм, ассоциативная когезия, лексические повторы, модальные слова и словосочетания и др.).

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы, научная новизна, практическая и теоретическая значимость исследования, даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах и методах исследования.

В первой главе под названием «**Принципы коммуникативного исследования языка художественного текста**» рассматриваются коммуникативные принципы изучения художественного текста, определяется лингвистический статус субъективно-оценочной модальности в рамках текста.

Вторая глава под названием «**Теоретические принципы исследования средств реализующих модальность в художественном тексте**» посвящена изучению роли некоторых языковых средств (эпитета, сравнения и т.д.), участвующих в выражении субъективной модальности текста.

В третьей главе под названием «**Синтаксические средства выражения модальности в художественном тексте**» освещаются вопросы выражения субъективно-оценочной модальности синтаксическими средствами (номинативные предложения, синтаксический параллелизм, ассоциативная когезия и т.д.).

В заключении даются обобщения фактов и положений исследования.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ**

На правах рукописи

РУСЛАН ШАХБАЗ оглу ИСМАИЛОВ

**СУБЪЕКТИВНО-ОЦЕНОЧНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ
В СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(на материале англоязычной прозы)**

10. 02. 04 –Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук**

БАКУ- 2007